

ԿԱՐԾԻՔ

Ը.00.02 «Տնտեսության, նրա ոլորտների տնտեսագիտություն և կառավարում» մասնագիտությամբ տնտեսագիտության թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման համար ներկայացված Հովհաննես Հարությունի Մելքումյանի՝ «Տնտեսության տարածքային անհամաչափ զարգացման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում» թեմայով ատենախոսության վերաբերյալ

Ատենախոսության թեմայի արդիականությունը

Տարածքային զարգացման անհամաչափություններն այս կամ այն չափով բնորոշ են բոլոր երկրներին և նրանց սոցիալ-տնտեսական զարգացման լուրջ խոչընդոտ են հանդիսանում: Դրանք պայմանավորված են աշխարհագրական, բնակլիմայական, ժողովրդագրական և երկրի տնտեսական զարգացումը պայմանավորող այլ գործոններով: Տարածքային զարգացման անհամաչափությունների խորացումը բնորոշ է հատկապես զարգացող և անցումային տնտեսությամբ երկրներին:

Տարածքային զարգացման անհամաչափությունները Հայաստանի Հանրապետությունում հատկապես սկսել են խորանալ տնտեսական աճի արագացմանը զուգընթաց՝ 2000-ական թթ.-ից, և հիմնականում արտահայտվում են մայրաքաղաք Երևանի տնտեսական դերի և նշանակության աճով, որի արդյունքում կենսամակարդակի տարբերությունը Երևանի և հանրապետության մարզերի միջև անընդհատ աճել է: Նշանակալի են նաև անհամաչափությունները մարզերի միջև: Երկարաժամկետ հեռանկարում, տարածքային մեծ և առավել ևս, խորացող անհամաչափությունները կարող են ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն բացասաբար անդրադառնալ երկրի ընդհանուր տնտեսական զարգացման և բնակչության կյանքի որակի վրա:

Ուստի, ատենախոսության շրջանակներում ՀՀ տնտեսական տարածքների (մարզերի) սոցիալ-տնտեսական զարգացման անհամաչափությունների պատճառների պարզաբանումը, դրանց հետևանքների գնահատումը, առկա անհամամասնությունները մեղմելու կամ չեզոքացնելու ուղղությամբ գործնական

առաջարկների ներկայացումը, ՀՀ-ում դրանց ներդրման հնարավորությունների ուսումնասիրությունը հանդիսանում են արդիական գիտական հիմնախնդիր:

Հերազդության նպատակը և հիմնական խնդիրները

Ատենախոսության հիմնական նպատակն է միջազգային և հայրենական փորձի ուսումնասիրության հիման վրա բացահայտել ՀՀ տնտեսության տարածքային զարգացման անհամաչափությունները, գնահատել դրանց սոցիալ-տնտեսական հետևանքներն ու առաջարկել այդ անհամաչափությունների մեղմմանն ուղղված գործնական ծրագրեր: Նշված նպատակին հասնելու համար աշխատանքում առաջադրվել և լուծվել են հետևյալ խնդիրները.

- ✓ հետազոտել տնտեսության տարածքային զարգացման էությունն ու առանձնահատկությունները, ուսումնասիրել թեմային վերաբերող գիտական գրականությունը,
- ✓ ուսումնասիրել տարածքային զարգացման քաղաքականության արտերկրյա փորձը, գնահատել ՀՀ-ում դրանց ներդրման հնարավորությունները,
- ✓ համակարգային գնահատման ենթարկել համայնքների բյուջետային եկամուտները՝ ՏԻՄ-երին օրենքով ամրագրված լիազորությունների իրականացման համատեքստում,
- ✓ մշակել երկրների տարածքային սոցիալ-տնտեսական զարգացման քանակական գնահատման ընդհանրական համաթիվ,
- ✓ գնահատել ՀՀ տարածքային անհամաչափություններն ըստ զարգացման ոլորտային ուղղությունների,
- ✓ վերլուծել վարչատարածքային բարեփոխումների ծրագրի տնտեսական և հասարակական-քաղաքական նպատակահարմարությունը,
- ✓ առաջարկել համայնքների բյուջետային եկամուտների ամրապնդման բարեփոխումների ծրագիր՝ ուղղված ՏԻՄ-երի ֆինանսական ինքնուրույնության ապահովմանը,
- ✓ դիտարկել տարածքային համաչափ զարգացմանն ուղղված հիմնական կառուցակարգերը, գնահատել դրանց ներդրման կամ հետագա զարգացման հնարավորությունները, կատարել առաջարկություններ:

Ատենախոսության կառուցվածքը և բովանդակությունը

Ատենախոսությունը բաղկացած է ներածությունից, երեք գլխից, եզրակացություններից, օգտագործված գրականության ցանկից և հավելվածներից:

Ատենախոսության առաջին՝ «Տնտեսության տարածքային զարգացման հիմնական բնութագրերն ու առանձնահատկությունները» գլխում ներկայացվել են տարածքային զարգացման էությունն ու բնութագրերը, վերլուծվել է տարածքային զարգացման քաղաքականության միջազգային փորձը, մշակվել և հաշվարկվել են երկրի և նրա առանձին շրջանների սոցիալ-տնտեսական զարգացումը բնութագրող ոլորտային ինդեքսներ 18 երկրի օրինակով:

Ատենախոսության երկրորդ՝ «Տարածքային զարգացման ընթացքն ու հիմնական դրսևորումները Հայաստանի Հանրապետությունում» գլխում ներկայացվել են ՀՀ վարչատարածքային բաժանման ինստիտուցիոնալ և օրենսդրական հիմքերը, քանակական գնահատման է ենթարկվել ՏԻՄ-երի լիազորությունների և ֆինանսական հնարավորությունների միջև առկա խզումը, իրականացվել է երկրի տարածքային սոցիալ-տնտեսական զարգացման գնահատում մշակված ինդեքսի միջոցով, ինչպես նաև մարզերի կլաստերիզացիա, վերլուծվել են վարչատարածքային բարեփոխումների ծրագրի տնտեսական էֆեկտները:

Ատենախոսության երրորդ՝ «Տարածքային համաչափ զարգացման հիմնական կառուցակարգերը Հայաստանի Հանրապետությունում» գլխում ներկայացվել են ֆինանսական համահարթեցման կատարելագործման հիմնական ուղիները, վերլուծվել են տարածքային համաչափ զարգացմանն ուղղված սոցիալ-տնտեսական կառուցակարգերը և դրանց ներդրման հնարավորությունները:

Աշխատանքի հիմնական գիտական արդյունքները և գիտագործնական նշանակությունը

Ատենախոսի կողմից ներկայացված ատենախոսության հիմնական գիտական արդյունքներն ու նորույթը կայանում են հետևյալում.

1. Տարածքային զարգացման քանակական գնահատման միջազգային փորձի ուսումնասիրության արդյունքում մշակվել է ցուցանիշների համակարգ, որի հիման վրա հաշվարկվել են երկրների և նրանց առանձին տարածքների սոցիալ-տնտեսական զարգացումը բնութագրող ոլորտային ինդեքսներ:

2. Համայնքային բյուջեների եկամուտների ու ծախսերի վերլուծության արդյունքում իրականացվել է ՏԻՄ-երի ֆինանսական ապահովվածության քանակական գնահատում: Որոշվել է համայնքների ֆինանսական կայունության աստիճանն ու բացահայտվել են ազդող հիմնական գործոնները:

3. ՀՀ մարզերի համար հաշվարկվել են տարածքային զարգացման ոլորտային ինդեքսներ՝ հիմք ընդունելով մշակված ցուցանիշների համակարգը: Արդյունքում՝ գնահատվել է մեր երկրի սոցիալ-տնտեսական բևեռացման աստիճանը: Միաժամանակ, նույն ցուցանիշների հիման վրա իրականացվել է կլաստերային վերլուծություն, ինչի արդյունքում մարզերն ընդգրկվել են տարածքային սոցիալ-տնտեսական զարգացման մակարդակը բնութագրող 4 հիմնական խմբերում:

4. Իրականացվել է վարչատարածքային բարեփոխումների ծրագրի տնտեսական արդյունավետության գնահատում, որի հիման վրա արձանագրվել է ինչպես ծախսերի տնտեսում, դոտացիաների ու սեփական եկամուտների որոշակի աճ, կառավարման մարմինների հաստիքների արդյունավետ վերաբաշխում, այնպես էլ համայնքների խոշորացման հետ կապված մի շարք հիմնախնդիրներ, մասնավորապես՝ տեղական ինքնակառավարման համակարգի արդյունավետությունը, հանրային ծառայությունների և ենթակառուցվածքների հասանելիությունը, խոշորացված համայնքում ընդգրկված բնակավայրերի զարգացման համաչափությունը:

5. Վերլուծվել են եկամտային հարկից և շահութահարկից մասհանումները՝ որպես համայնքային եկամուտների այլընտրանքային աղբյուրներ և ՏԻՄ-երի ֆինանսական ինքնուրույնության ապահովման հիմնական ուղղություն: Ներկայացվել է առաջարկվող բարեփոխումների ծրագրի ներդրման գործնական քայլերի նկարագրություն, որի երկարաժամկետ նպատակը հանդիսանում է ֆինանսական համահարթեցման դոտացիաների փոխարինումը հարկային

մասնահանումներից եկամուտներով և դրա արդյունքում՝ ինքնաբավ համայնքային տնտեսությունների ձևավորումը:

6. Առանձնացվել են ՀՀ տարածքային համաչափ զարգացմանն ուղղված հիմնական կառուցակարգերը, գնահատվել են դրանց ներդրման կամ հետագա զարգացման հնարավորությունները, ներկայացվել են որոշ գործնական մոտեցումներ՝ ուղղված այդ հնարավորությունների կենսագործմանը:

Դիպողություններ ատենախոսության վերաբերյալ

Ատենախոսությունում առկա են նաև որոշակի թերություններ, որոնցից մեր կողմից կարևորվել են հետևյալները.

1. Տարածքային զարգացման քաղաքականության միջազգային փորձը ուսումնասիրելիս անհրաժեշտ էր շեշտադրում կատարել հատկապես արտերկրում համայնքների խոշորացման մոտեցումների վերլուծության վրա՝ հաշվի առնելով ՀՀ-ում ներկայումս ընթացող գործընթացները:

2. Ատենախոսությունն ավելի կշահեր, եթե հեղինակը վարչատարածքային բարեփոխումների ծրագրի տնտեսական նպատակահարմարությունը գնահատելիս, ի թիվս համայնքների միավորման գործընթացի, ներկայացներ նաև միջհամայնքային համագործակցության արդյունավետությունը:

3. Երկրի և նրա առանձին տարածքների սոցիալ-տնտեսական զարգացման և դրա համաչափության գնահատման տարբեր մոտեցումների և մեթոդների ուսումնասիրության արդյունքում հեղինակի կողմից մշակվել է ցուցանիշների համակարգ, որում ընդգրկվել են տվյալ երկրի սոցիալ-տնտեսական կյանքի ամենատարբեր կողմերը բնութագրող, հեղինակի կողմից կարևորված 20 ցուցանիշներ՝ դրանք խմբավորելով 5 հիմնական ոլորտային խմբերում: Երկրի տարածքային սոցիալ-տնտեսական զարգացման ոլորտային համաթվերի հաշվարկին մասնակցող կշիռների հաշվարկման նպատակով կիրառվել է առաջին գլխավոր կոմպոնենտի մեթոդը: Ցանկալի կլիներ, այս մեթոդը ներկայացնել ավելի հանգամանալից ու մանրամասն՝ որևէ մեկ երկրի (օրինակ, ՀՀ-ի) սոցիալ-տնտեսական բնութագրիչ վիճակագրական կամ հասանելի այլ տվյալների օգտագործմամբ: Այդ դեպքում ատենախոսության՝ վերոնշյալ մեթոդին անձանոթ

ընթերցողների համար ավելի պարզ ու հասկանալի կլինեին սոցիալ-տնտեսական առանձին ցուցանիշների գնահատման չափանիշները, հիմնավորումները և մեկնաբանությունները:

Եզրակացություն

Նշված թերությունները և դիտողությունները ամենևին չեն նսեմացնում հետազոտության գիտական և գործնական արժեքը և, ըստ էության, նպատակ ունեն նպաստելու հեղինակի հետագա ուսումնասիրությունների առաջնային ուղղությունների բացահայտմանը: Գնահատելով ամբողջ հետազոտությունը՝ կարելի է եզրակացնել, որ ատենախոսությունում բարձրացված հարցերն արդիական են և ներկայացված են անհրաժեշտ խորությամբ, այն ավարտուն գիտական աշխատանք է: Ատենախոսության սեղմագիրը համապատասխանում է ատենախոսության բովանդակությանը և ընդգրկում է դրա հիմնական դրույթներն ու արդյունքները: Ատենախոսության հիմնական դրույթներն արտացոլված են արդեն հրատարակված՝ հեղինակի 8 գիտական հոդվածներում:

Ընդհանուր առմամբ, Հովհաննես Հարությունի Մելքումյանի՝ «Տնտեսության տարածքային անհամաչափ զարգացման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում» թեմայով ատենախոսությունը համապատասխանում է ՀՀ-ում գիտական աստիճանաշնորհման կանոնակարգի 6-րդ և 7-րդ կետերի պահանջներին, իսկ հեղինակն արժանի է Ը.00.02 «Տնտեսության, նրա ոլորտների տնտեսագիտություն և կառավարում» մասնագիտությամբ տնտեսագիտության թեկնածուի գիտական աստիճանի շնորհմանը:

Պաշտոնական ընդդիմախոս՝

Հայաստանի տարածքային

զարգացման հիմնադրամի տնօրեն,

Տնտեսագիտության թեկնածու

Ա. Շ. Սողոմոնյան

27.06.2022թ.